

Žarana Papić — Lydija Sklevicky

ADALÉKOK A NŐ ANTROPOLÓGIÁJÁHOZ

Új szempontok a nemiség elemzésében

A szociálanropológia, illetve a hagyományoktól függően a kultúr-antropológia mint az emberrel vagy a kultúrával foglalkozó tudomány-ág a 19. század közepe táján jött létre, tárgyát, sokrétű módszereit akkor fejlesztették ki. Az antropológiai szakirodalom idővel maga mögött hagyta a szakmaiság szűk határait és széles körű népszerűsége tette még a laikusok körében is. Kezdetben azért irányult figyelme „más”, távolabbi egzotikus és úgynevezett primitív kultúrákra, mert egy adott történelmi időszakban a fejlett Nyugat érvényesítette hatását a „néma”, leigázott és még öntudatra nem ébredt másarcú kultúrák felett. „Az antropológia „klasszikus” időszakát a fehér ember privilegizált helyzete jellemezte, aki megfigyelés alá vonta, értelmezte, beavatkozásaival módosította és fogalmilag körülhatárolta a sajátjától eltérő kultúrákat és társadalmakat. Éppen ezért mondhatjuk, hogy az „antropológia válsága” a korábbi „primitív” társadalmak érvényesülési folyamatának a következménye, s ezért az antropológián kívül is széles körű visszhangra talált az egész antropológiai hagyomány radikális felülvizsgálásának a szükségessége.

Az amerikai „tanácsadóknak” és „kutatóknak” a latin-amerikai és délkelet-ázsiai országokban betöltött szerepének és a Camelott-hoz hasonló rossz hírű terveknek a közvélemény előtti ismertetése szükségszerűvé tette az antropológiai gyakorlat bírálatát. Az antropológusok közvetlen reagálása hívta életre a belső bírálatot. Az amerikai antropológusok egyesülete 1969-ben etikai bizottságot alakított, amely az antropológusok társadalmi és erkölcsi felelősségének vizsgálatával foglalkozik. Erre a bíráló önvizsgálatra az antropológia hagyományos tárgyát képező társadalmak és csoportok öntudatának a megerősödésével egy időben került sor.

Az antropológia válsága két területen jut kifejezésre:

1. egyrészt tevékenységében, azaz a gyarmatosító gyakorlattal és világnézettel való azonosulásban;

2. másrészt pedig a tudományon belül, tehát abban, hogy tevékenysége adott határait és jellegét elfogadja.

Mindkét vonatkozást az egész tudományos hagyományból és az „objektivitásából” következő ellentmondások kicsúcsosodásának tekinthetjük.

Az antropológia fejlődését kezdeteitől fogva a tudományok szoros együttműködése, határozott elméleti hozzáállása és alkalmazása jellemezte. Függetlenül attól, hogy a tudományág romantikus kalandvágytól fűtött úttörőinek többsége előtt ennek a fejlődésnek a gyarmatosító jellege rejtett és homályos maradt, mégsem hanyagolhatjuk el egykönnyen a gyarmatosító hatalmának a domináns elméleti irányvételbe beépülő céljait. A 19. századi egyoldalú evolúciós szemlélet a legkifejezettebb gyarmatosítás idején alkotta meg „vadember” képét, amelyet „elméletével” is igyekezett alátámasztani. Az imperializmus időszakára az a strukturális és funkcionista megközelítés vált jellemzővé az antropológiában, amely a „hagyományos” kultúrák Hall-i értelemben vett integrációjára összpontosította figyelmét. A gyarmatokon jelentkező függetlenségi mozgalmak következtében az antropológiai kutatások súlypontja áttevődött a társadalmi változások menetére és az iparosítás bomlasztó hatására. Az antropológusok — függetlenül attól, hogy a „primitívek” alacsonyabbrendűségét hangsúlyozták, vagy természeti jellegüket idealizálták, esetenként pedig az iparosítás bomlasztó következményeit sérelmezték — valójában olyan elméleti modelleket hoztak létre, amelyek alkalmazását kisajátította magának a gyarmattartó rendszer. Így az antropológus mint egyén, továbbra is megmaradt a határozottan elkülönülő, uralkodó fehér réteg tagjának. Éppen ezért az antropológia nem a „Nyugat tisztátlan lelkiismeretének” (Claude Lévi-Strauss), hanem a „tulajdon felsőbbrendűségünkbe vetett hitnek a gyümölcse” (Jean Copans). A tanulmányozás tárgya azáltal válik ideológiai terméké, hogy az említett társadalmi „primitivitást” a tanulmányozott közösségtől idegen érdekek alapján határozzák meg. „Az etnológia empirikus szférája a Nyugat különböző anyagi és intellektuális szinten levő társadalmait integráló politikai és gazdaságtörténet terméke” — hangsúlyozza J. Copans.¹ A nyugati és a „primitív” társadalmak közötti különbséget nem a történelmi fejlődésben tapasztalt eltérések következményének — az egyenetlen fejlődésnek — tulajdonítják, hanem az utóbbiak természetéből fakadó sajátos és érthetetlen vonatkozásoknak. Megemlíthetjük például azt a szemléletet, amely különbséget tesz a nyugati társadalmak historikus jellege és az antropológia által tanulmányozott ahistorikus társadalmak között. „Ha a bennszülöttek tanulmányoznák önmagukat, azt mondhatnánk, nem antropológiával, hanem történelemmel vagy filológiával foglalkoznak.” (C. Lévy-Strauss).

Az antropológiai világszemléletnek és bírálatának egyéb támaszai is vannak. Az antropológiai ismeretek magukon viselik a „tudományos kolonializmus” jegyeit (J. Galtung), amely „az adott néppel kapcsolatos

ismereteket mindig kívülre helyezi”.² Ezek szerint maguk a „benszü-
lött” antropológusok is a hatalom és az egyenlőtlen viszonyok áldozatai
lesznek, mert a saját társadalmi közegükről kialakított képet „hozzáér-
tőbbek” közvetítésével fogadják el, ahogyan azok látják, ahogyan a „jöve-
vények” megfogalmazzák: tehát az ő besorolási rendszerük figyelembe
vételével. Bár a tudományos objektivitás fogalmának demisztifikálása
kétkedés formájában már korábban is jelentkezett egyes társadalomtu-
dományok keretében (T. Kuhn, C. W. Mills, T. Roszak), az antropoló-
gia esetében összetettebb problémáról van szó. A kutatóknak a társadal-
mi, politikai és gazdasági helyzete is kihatással van a megközelítés meg-
választására, az adatokra és azok értelmezésére. Ezt még fokozza az a
tény, hogy az osztály- és ideológiai különbségek mellett a kulturális je-
lenségek egész szövevényével kell számolniuk, amelyek eltávolítják ku-
tatása tárgyától és arra készítetik, hogy pusztá tényezőként kezelje, ér-
telmezze, kutassa őket. A tudományos objektivitás hordozóit korlátozza
az a tény, hogy kívülről szemléli a dolgokat, s ez új módszertani felté-
telek kialakítását tette szükségessé. A valóság sokdimenziós értelmezése
szükségszerűvé teszi az egyedül érvényes objektív ismeret fogalmának a
felcserélését, mégpedig egy olyanal, amely egy meghatározott szemlélet-
mód alapján jött létre (perspectivistic knowledge). Annak az álláspont-
nak az elfogadása, hogy maga az ismeret szükségszerűen parciális jel-
legű, tehát hogy a valóságot a tudományos megfigyelést végző sajátos
egzisztenciális szemszögének megfelelően tárja fel, lehetővé teszi, hogy
amennyiben egyetlen vonatkozás nem lép fel a totalitás igényével, akkor
új és sokkal objektívebb megismerésre kerülhet sor.

Az antropológiának mint pártatlan és független tudományágnak a fo-
kozatos felfedése és a kolonializmussal kialakított szövetségének a bírálata
ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy a tudományos tevékenység —
amennyiben azt az általa tanulmányozott emberek valódi szükségletei-
vel és érdekeivel összhangban szándékozik kifejtetni, nem pedig csupán a
tudományág és művelőinek személyes és hivatásukból eredő érdekeit
tartja szem előtt — akkor szükségszerűen nyitott jellegű, elkötelezett
tudományágnak kell lennie, amely hozzájárulhat a társadalom radikális
megváltoztatásához.

Az antropológiai bizonyításra alkalmazott példáknak a bírálata, a fej-
lettek és a fejletlenek között egyenlőtlenség szorgalmazása nem marad
meg ezeknél az általános nemzeti viszonylatoknál. Már az antropológiai
megközelítés határainak meghatározásával kapcsolatos viták során tuda-
tossá vált a felismerés, hogy az antropológiai kutatások nemrégiben még
privilegizált területének, az ipari és a fejlődő országok társadalmi cso-
portjai — a nők, az ifjúság, a színes bőrűek, a kisebbségek — tanulmá-
nyozásának a hagyománya a gyarmatosítási viszonyok minden elemét
tartalmazza. A nő helyzetének és tevékenységének a sajátos antropoló-
giai felmérése és a tudomány — s vele párhuzamosan az antropológia
területén a nőknek az ismeretlenségből való előlépése — a leghatározot-
tabb ösztönzést a nők felszabadítására irányuló mozgalmaktól kapta,

amelyek figyelmesen hozzáláttak a nőről és helyzetéről, a nemek viszonyáról, munkamegosztásáról, a nőiesség és a férfiasság társadalmanként elfogadott jellegéről kialakított hagyományos képzetek felülvizsgálásához és úgymond leleplezéséhez. Ez a virágkorát a 70-es évek elején élő mozgalom arra ösztönözte a tudományos köröket — mindenekelőtt pedig a nőket —, hogy új, a gyarmatosítási szemlélettől mentes módszerrel lássanak hozzá a nők marginális társadalmi csoportjának a tanulmányozásához, amely egyébként az emberiség felét képezi. A nő nem megfelelő antropológiai megközelítésének bírálata valójában a társadalom- és társadalomtudományokban egyaránt jelentkező szexközpontúság széles körű bírálatainak a része, amely „a férfinak azokat a társadalmi érdekeit és tevékenységeit jelöli meg és tartja helyénvalónak, amelyek a nemek különbözősége folytán térnek el egymástól”³ (Ann Oakley), miközben a nemiség kategóriája és társadalmi jellegének a problémája teljesen háttérbe szorul a társadalomtudományok területén, vagy pedig olyan előítéletekkel telítődik, amelyek a nemek megváltoztathatatlan jellemvonásaira és hajlamaira esküsznek.

Az alábbiakban röviden összegezzük a nő tanulmányozásával foglalkozó antropológia kritikájának a legfontosabb tételeit:

1) A nő mind a saját kultúráinkban, mind másokéban afféle „másodlagos” szerepet tölt be. Ahistorikus, természeti lényként értelmezett sajátos jellege egyszer és mindenkorra megismerhetővé vált és ismeretes. A nő lényének változatlanságáról kialakított nézet szorosan kötődik mindazokhoz az elméletekhez, amelyek csupán reprodukív szerepet tulajdonítanak neki.

2) A nemek hagyományos különválasztása, ellentéte az antropológiára mint hivatásra is jellemző. A férfi antropológusok foglalkoznak kutatással, ők vázolják, értelmezik a jelenségeket és terveznek... Marguerite Yourcenart parafrázálva: Csak egy ilyen viszony következtében válhat meggyőződés, hogy a nők világa, „vagy túlságosan behatárolt, vagy pedig túlságosan titkos.” A férfi antropológus ezért kétszeresen is kívülálló: Idegen az általa tanulmányozott kultúrában, de idegen marad a „nők világában” is. Nőszemlélete teljesen esetleges, mert fenntartja a nők társadalmi szerepével kapcsolatos előítéleteket és nem jut el a nő megértésének kulcsáig sem a saját, sem a tanulmánya tárgyát képező kultúrában. Ilyetén az emberi teljesség megismerése nem válik teljessé, s ez lényeges szemléletbeli eltorzulásokhoz vezet. Az antropológiai hagyományt illetően kivételt képeznek Margaret Mead rendkívül népszerű kutatásai. Erre az úgymond hagyományra épül a nőknek az az erőfeszítése, amely a nyugati polgári társadalomban az antropológia segítségével szándékozik rekonstruálni saját történelmét, társadalmi elszigeteltségének visszhangját.

Az utóbbi évtizedekben egyre jelenvalóbbá válik az antropológiai hagyomány felülvizsgálása és egy olyan antropológia kialakításának az igénye, amely radikálisan újraértékeli önnön gyökereit és lehetőségeinek határait, beleértve mindazokat a posztulátumokat is, amelyek következ-

tében a nő nemcsak a tudományág számára válik „láthatóvá”, hanem társadalmilag is jelenvalóvá lesz. Ez a tetre kész antropológiai irányzat, amely új távlatokat szándékozik nyitni a nemiség társadalmi szintű elemzése előtt, s egy új irányvétel körvonalait kirajzolva az elnevezése is megváltozik, az említett kiindulópontok és feltételezések következtében válik a nő antropológiájává (anthropology of women).

A nő antropológiájának létrehozása elképzelhetetlen az eddigi gyakorlat során eredménytelennek, hiányosnak — s ami még fontosabb — tudománytalannak minősített eszköztár előzetes bírálata és újraértékelése nélkül. Ennek a tudománytalanságnak az a legszembetűnőbb megnyilvánulási formája, hogy végérvényesnek és egyedül lehetségesnek tekintett nemi felosztáson, és ellentéteken alapuló előítéletek sokaságával ügyködik. A meglévő elméletek újraértelmezésének feladata azoknak az elméleteknek a kutatásával kezdődik, amelyek a „történelem kezdeteivel”, a nemi különbségek evolúciójával és a férfiak dominanciájával foglalkoznak. Külön figyelmet érdemel Engels és Lévi-Strauss elmélete. De van még egy lényeges feladat, mégpedig a biológiai adottságok kivizsgálása, azaz a nők természetének és kultúrájának, férfiasságának (a férfiak nőiességének) a fogalmi meghatározása. Ezeknek a nemrégiben még ismeretlen kategóriáknak a segítségével lelhetjük meg a történetiség elveszített fonálát. Ennek következtében szükségszerűen meg kell változnia a kutatási területnek. A nőt úgymond „láthatóvá” kell tenni, tevékenységét nem tekinthetjük mellékesnek, s éppen ezért a férfiak felsőbbrendűségétől való megszabadulásként értelmezett „dekolonizálással” lehetséges csak eredményesebben áttekinteni az emberiség egyik felét érintő problémákat.

Az antropológia mint tudományág határainak a nálunk még kellőképpen nem ismeretes, és a nők méltánytalan helyzetét is szem előtt tartó bíráló újraértékelése minden bizonnyal lényeges információkkal szolgálhat számunkra az utóbbi évtizedek világban végbemenő változásairól, és éberebb viszonyulásra készíti elméletünket. Ugyanis éppen az emberi lét legáltalánosabb kategóriáinak a felülvizsgálása és ismételt meghatározása vált szükségessé valamennyi, de különösen a társadalomtudományok számára.

A nő antropológiájával foglalkozó szakirodalom által felvetett problémák áttekintése

Mindennemű, nővel kapcsolatos vizsgálódásnak és az eddiginél megfelelőbb meghatározási kísérletnek szükségszerűen a természeti és kulturális tényező felülvizsgálásával kell kezdődnie. Ezeket ugyanis összehíthetetlen és változatlan, tehát ahistorikus tényezőknek tekintik, s éppen a kettőnek az összehíthetetlensége kényszerítette a nőt a történelmi hallgatás pozíciójába. Ezért egy új antropológia kialakítása során az ismertett elmélet bírálatának feltétlenül figyelembe kell vennie azokat a

kategóriákat, amelyek a lehető legteljesebben értelmezik számunkra az ember helyzetét és történelmi fejlődését. Az első helyre a munkamegosztásnak kell kerülnie, ugyanis a munkamegosztásban betöltött szerep határozza meg az ember társadalmi helyzetét. Az egyénnek a hatalmi struktúrában betöltött szerepe is közvetlenül ennek a következménye. Az ily módon kialakult körülmények hívják életre és feltételezik a személyiség tulajdonságait. A személyiség meghatározott vonásainak a birtoklása (adott esetben az indokolatlan biologizálásnak alávetett nemi jellemvonásokra gondolunk) kitűnik abból is, hogy mennyire szigorúan körülhatárolt a nőt és a férfit meghatározó állítólagos vagy valóságos sajátságok köre. Ez a kettő a magán- és közéletben jut leghatározottabban és a legélesebb formában kifejezésre, s a társadalmak többségében a nemek szerinti elkülönülés számlájára írhatjuk, s azzal azonosíthatjuk (a nőké a magánélet, a férfiaké pedig a közélet szférája). A magánélet szféráját szűken körülhatároltnak, áttekinthetőnek, előrejelezhetőnek, a társadalmi helyzet szempontjából lényegtelennek és kevésbé megbecsültnek tartjuk, a közéleti szférát pedig éppen az ellentétének tekintjük. A kör ezzel bezárul. Az önigazolását a biologizmusban felfedő történeti szemlélet ezáltal a nőt a magánélet örök és változatlan zárkájába kényszeríti. Ennek a tényszerű és elméletileg kialakított helyzetnek a kétségbe vonásából szükségszerűen következnek a már említett instanciák és azok kauzális és funkcionális kapcsolatai.

1) A természet és a kultúra mint ahistorikusan szétválasztott entitások?

Mivel a nő antropológiájának a megalapozásával kapcsolatos valamennyi tárgykörnek szükségszerűen ez képezi kiindulópontját, ezért ennek a problémakörnek a körülhatárolására fordítjuk a legtöbb figyelmet. A legfontosabb problémát kérdősként is megfogalmazhatjuk: Vajon a nő és a férfi ellentétét azonosíthatjuk-e a természet és a kultúra szembenállásával? Freud szavaival élve azt kérdezhetnénk, amennyiben az anatómia sorsszerű, vajon végérvényesen adott-e és szükségszerűen előfeltételét képezi-e a nő másodlagos helyzetének? Ahistorikus megközelítési módszerével a többi tudományág mellett az antropológia is felelős ezeknek a kérdéseknek könnyelmű és felelőtlen megítéléséért. Azáltal, hogy elhanyagolja a nemi szerep kialakításának és az egyes nemeknek tulajdonított kodifikált magatartásnak a társadalmi jellegét, s a nemiséget meghagyja a biológiai determináció „vastörvényei” körében, tulajdonképpen homályban hagyja az összes eddigi társadalmi formát.

Az apák és a férfiak világa a *kultúra világaként* különül el, az anyaság és a nők világa pedig az alacsonyabb szintű és változatlan *természet világával* azonosul. Sherry Ortner⁴ például a természet és a kultúra valamennyi társadalomban jelenvaló ellentmondását abban látja, hogy a nő másodrangú szerepet tölt be az egyetemes kultúrában. Minden kultúra elismeri a természet és a kultúra közti különbséget; önnön sajátos jellegét a természeti különbségek transzcendenssé válásában, és az új — a természetiekhez képest felsőbbrendű — társadalmi feltételek létrehozásában

látja. Az említett két pólus körül a történelem folyamán a két különböző nem egymástól eltérő, asszimmetrikus helyet foglalt el. A férfi szinte minden kultúrában a magasabb rendű, transzcendens kultúrába tartozik, míg a nő és a nőiség megmarad az „animális”, a természetes és a kevésbé kulturálisnak mondható szférában. A nő szinte minden társadalom meghatározása szerint „közelebb áll a természethez, mint a férfi”, mert szervezeten és életmódját illetően sokkal szorosabban kötődik a fajfenntartás természetes folyamataihoz. Az ismert kultúrák mindennemű tevékenységét alacsonyabb rendűként jelölik meg, mert azok szoros kapcsolatban állnak természeti szerepének kiteljesítésével, s így kulturális szempontból kevésbé értékesek és a társadalmi hatalomtól mentesek. A nő, mivel olyan tevékenységekhez kötődik, mint a szülés, a gyermeknevelés és a háztartási teendők végzése, amelyeket mindenkori ura a természethez közelebb állónak ítél meg, mint a férfi tevékenységét, ezért a kialakított értékrendszer perifériájára szorul és a kulcsfontosságú társadalmi pozíciókat sem ő tölti be. Sherry Ortner szerint a probléma éppen a természet és a kultúra ekképpen kialakított ellentétében rejlik. Az antropológia számára ez az ellentét hosszú időn át nem jelentett gondot és a társadalmi élet természetes velejárójának számított. Véleménye szerint azonban a természet és a kultúra közötti szakadékot másutt kell keresnünk. A természetnek és a kultúrának ez az ellentéte nem a természet műve, hanem valamennyi társadalomban egy olyan sajátos kulturális magatartásának a következménye, amely az ember önnön társadalmi lényének egy részét kevésbé tartja értékesnek és értékrendje legalsó fokára helyezi, mert *túláságosan* közel áll a természethez. Így a nőnek a szülés, a gyermeknevelés és a konyhai munka által a természeti létét, a kulturális felé közelítő szerepét indokolatlanul úgy minősítik, mint pusztán természetit és nem ismerik el alapvetően kulturális, átminősítő dimenzióját. A történelem során már a legkorábbi időkben a nőre tartozott a nevelés, s ma is döntő kihatással van az emberi lény kialakulására és kulturális felemelkedésére. A háztartás szintén lényeges színhelye a természet társadalmisításának, mert a gyermeknevelés mellett még egy lényegbevágó dolog színtere: itt válik a nyers élelmiszerből elfogyasztható főtt étel, ami által az ember győzedelmeskedik a természet felett. Ortner szerint minden egyes kulturális rendszer belső ellentmondása abban a tényben rejlik, hogy a nőnek a természetit magunk mögött hagyó fejlődésben betöltött szerepét nem tekintette lényeges kulturális tényezőnek, hanem lehetővé tette, hogy ezáltal alacsonyabb rendű szerepet töltsön be a társadalomban és mind testileg, mind tevékenységét illetően nagyobb korlátozások övezzék, mint a férfit. A nőnek a természeti folyamatokhoz való közelségét minden kultúra középtájról helyezi a kultúrától a természethez vezető skálán. Ez az egyik oka, hogy a kultúra a nőt önmagánál *alacsonyabb rendűként* határozza meg, azaz alacsonyabb helyet szán neki, mint a férfinak, aki állítólag „független” a természettől, s egyedül csak ő képes átalakítására. A természettől független férfi *magasabb* szférába lép és *természetes* birtokosává válik a vallásnak, a társa-

dalmi szokásoknak, a politikának, a szellemi és társadalmi szintézis egyéb szféráinak. Sherry Ortner megállapítása szerint a férfi nem azonosult a kultúrával a természettel szembenálló emberi kreativitás értelmében, hanem egy szűkebb, hagyományosan értelmezett kultúra-fogalom értelmében, amely csak az olyan kifinomult és elvont szférákat ismeri el, mint a művészet, a vallás a jog stb.

Azokra az élénk vitákra, amelyek Engelsnek A család, a magántulajdon és az állam keletkezése című munkája kapcsán alakultak ki, tulajdonképpen a nőnek az összes eddig tanulmányozott társadalmakban betöltött másodlagos szerepére irányuló történelmi érdeklődés következtében került sor. Engelsnek az osztálytársadalmat megelőző viszonyokra vonatkozó rendszerezését, a „női nem világtörténelmi méretű veresége”, a magántulajdon létrejötte és az osztályellentétek kezdete közötti feltételes kapcsolattal foglalkozó elgondolását a korszerű antropológiai eredmények és a nőkérdés legújabb elméleti megközelítésének fényében vizsgálják, amelyek nem maradnak meg a leegyszerűsített általánosításoknál, hanem a nemek közötti társadalmi egyenlőtlenségek létrejöttének alapos elemzésére töreksenek.

Eleanor Leacock⁵ Engels említett művének az 1972. évi kiadásához írott előszavában elismeri fejlődési fokozatainak az elvi értékét, mert azok segítségével határozzák meg „a termelési viszonyok szerkezetének általános alternatíváit. Ezek képezik a történelmi folyamat tanulmányozásához szükséges fogalmi keretet”.⁶ Ugyanakkor kétségbe vonja a primitív kommunizmusra vonatkozó meghatározásának az egyetemességét, mert úgy véli, hogy nem vonatkozhat minden társadalomra, különösen nem azokra a nem euróázsiai társadalmakra, amelyeket Engels — Ausztrália kivételével — nem ismert. Leacock elfogadja azt a tézist, hogy az osztályviszonyok megjelenését követően jelentősen rosszabbodott a nők helyzete, de szerinte még nincs kellő tudomásunk arról, hogy a nő milyen szerepet töltött be az őstársadalmakban, s ezért nem is állíthatjuk, hogy valóban *egyenjogú* helyzetben volt. A nők primitív társadalmakban betöltött szerepének az elemzését gyakorta éppen az anyagi rokonsági rendszer túlhangsúlyozása érdekében szorították háttérbe, mert az utóbbit elegendőnek tartották az elemzéshez és könnyedén vonhattak le belőle általánosításokat a nők egész társadalmi helyzetére vonatkozólag. Leacock véleménye szerint Engels is ilyen könnyűszerrel jutott arra a következtetésre, hogy a matriarchátus — mint női hatalmi rendszer azonos a patriarchátussal, a férfiak hatalmi rendszerével — tehát *létezett és megelőzte* a patriarchátust. Ezáltal az anyaágú rokonsági rendszer fennállásának tényét egy olyan társadalmi rend létezésének az argumentumává teszi — mégpedig indokolatlanul —, amelyben állítólag a nők voltak a hierarchikus létra csúcán, s ugyanakkor elhanyagolja azt a tényt, hogy a matriarchátus létezésére bizonyítékunk nincsen. Bizonyos azonban, hogy a nők a matrilineáris társadalmakban — amelyekben a tulajdont, a társadalomban betöltött szerepet és valamely csoporthoz való tartozást női vonalon örökölték — jelentősebb befolyással rendel-

keztek és függetlenebbek voltak. Ez nem jelenti, hogy tényleges társadalmi tekintélyük volt, még kevésbé olyan hatalmuk, mint amelyet a férfi élvezett a patriarchális körülmények között. Már Lewis Morgan említést tett a „nemek közötti egyenlőtlenség hiányáról”, mert a nőket házasságtörés miatt nyilvánosan büntették és az említett társadalmakban mindenütt a férfi volt a családfő vagy a társadalmi csoport vezetője. A matriarchátus, a női „aranykor” mítosza Leacock szerint azoknak a fantáziadús teoretikusoknak köszönhető, akik „egy olyan férfiak által meghatározott és tulajdonra összpontosító kultúrában éltek, mint amilyen a viktoriánus kor volt”.⁷

A. Lane⁸ bírálja Engelsnek azt a nézetét, miszerint a női nemnek a monogám házasságban való elnyomása a magántulajdon és az osztályellentétek kialakulásával párhuzamosan jön létre, s úgy véli, hogy az elnyomatásnak és az osztályjellegű kizsákmányolásnak a szerves kapcsolataról kialakított tézise csak akkor lenne tartható, ha be lehetne igazolni az állítást, hogy a nők az ősközösségben *egyenlők* voltak. Éppen ellenkezőleg, úgy látja, hogy Engels még a női egyenjogúságra felhozott példáival sem támasztotta alá kellőképpen állítását, mert azok maguk is a nők egyenlőtlen helyzetére és hatalomfosztottságára utalnak, s ezáltal megkérdőjelezzik Engelsnek a nő „szabad és tisztességes” helyzetéről kialakított nézetét.

Lane szerint az egyszerű és ellentmondásmentes általánosítások iránt fogékony Engelsnek nem sikerült megoldania a legfontosabb kérdést, a nő alárendelt szerepe és a kizsákmányoló osztályviszonyok közötti kapcsolat mineműségét. A munkamegosztást, a társadalomnak ezt a legkorábbi és természetes differenciálódását a nemekre vonatkoztatva, s így ez a felosztása nem kötődik a későbbi összetett és sokrétű munkamegosztáshoz, nem épül be az osztályok létrejöttének folyamatába, mert „alapvető fontosságának a hangsúlyozását kivéve nem fordít különösebb figyelmet a férfi és a nő közötti munkamegosztásra”.⁹ Sőt, mi több, Engels a nemek elkülönülését egészen problémamentesnek tartotta, csupán a természet művét látta benne, s nem figyelt fel az uralkodási törekvés jegeire. Szerinte a primitív társadalmakban a nemek ugyan különböző szerepkörrel bírtak, de lényegében véve *egyenjogúak* voltak, s nem veszi észre már ezen a szinten a nő alárendeltségét, azt, hogy nem vett részt a nyilvános szertartásokban, a hatalom felosztásában. Emellett Engels a már említett művében gyakran összetévesztett két kibékíthetetlen kutatási szintet. A letűnt időket objektíven áttekinteni igyekvő történelmi elemzés összekeveredik a vele összeegyeztethetetlen szentimentalizmussal, a szexualitásról alkotott puritán képzetel: példaként megemlíthetjük a páros családra való áttérést, amikor a nők „annál inkább követelték jogukat a *hűség*re, az egy férfival való időleges vagy állandó házasságra, ami az előző állapothoz képest megváltás volt számukra.” (Kiemelés tőlem — Ž. P.)¹⁰

Bár Engels megállapításairól és érveiről elmondható, hogy rájuk antropológiai rövidlátás jellemző, műve mégis értékes, mert úttörő kezde-

ményezést képez a nő társadalmi helyzetéből adódó kérdések megválaszolását illetően. A későbbi marxisták szinte megfélemltek ezekről a kérdésekről: Milyen hatása volt az értéktöbblet megjelenésének a nemek viszonyára, és a termelési folyamatból történt kirekesztést követően a nők miért kerültek kedvezőtlenebb társadalmi, gazdasági és szexuális helyzetbe, miközben társadalmi újratermelő tevékenységük a kevésbé értékesnek számító *magánélet* szűk társadalmi és kulturális szférájára korlátozódott?

Claude Lévi-Strauss — korunk egyik legjelentősebb antropológusa — a természet és a kultúra kettősségének vizsgálata által igyekszik eljutni az ember társadalmi lényé válásának forrásáig, s ezzel párhuzamban a nemi szerepek kulturális feltételezettségét, a család formáit és a munkamegosztás kialakulását is vizsgálódási körébe vonja. A nőt tekinti az elsődleges társadalmi viszonyok kialakításában a legfontosabb tényezőnek. Lévi-Strauss számára a vérségi kapcsolatok struktúrája képezi azt az általános kulturális színhelyet, ahol mind a férfi, mind a nő meglelheti saját helyét, feladatait és szerepét. A vérségi kapcsolat kommunikációs rendszer is, ami által jelentéstartalmak jönnek létre és a rendszer minden egyes kategóriáját jelölik. Értelmezése szerint a vérségi kapcsolatokban a nő egyféle jel szerepét tölti be az exogámia rendszerében. Lévi-Strauss számára a nő cseréjének elve — beleértve a vérfertőzés tiltását — olyan elsődleges társadalmi forma vagy struktúra, amely lehetővé teszi a társadalmi lét (exogámia) kialakulását. A vérségi kapcsolat szabálya a társadalmi jelleg, a társadalmi élet kezdete. Az exogámiát, s ezáltal a kölcsönösség általánosabb elvét is az teszi lehetővé, hogy a nő — Lévi-Strauss véleménye szerint — *alapvető* közösségi értéket képez és az élelmiszer mellett a legértékesebb csereeszköz a szűkölködő társadalmi csoportok között. Elisabeth Cowie¹¹ anyagául jelként vizsgálja Lévi-Strauss nő-kategóriáját és igyekszik felderíteni annak okát, hogy miért tartja döntőnek a nő cseréjének tényét a természeti lényből társadalmivá fejlődés folyamatában. Megítélése szerint Lévi-Strauss helyénvalóan hangsúlyozza, hogy egyetlen elméleti elgondolással sem indokolható, hogy miért nem került sor éppenséggel a férfiak cseréjére, viszont arra már nem ad magyarázatot, hogy a történelemben ilyesmire miért nem került sor soha. Ehelyett minden különösebb érvelés nélkül állítja, hogy a nő par excellence érték, és hogy a csere elve valójában semleges kategória, miközben nem ad magyarázatot arra, hogy miért éppen a nő vált a vérségi rendszer legértékesebb „tárgyává”. Elisabeth Cowie egyetért azzal az elgondolásával, hogy a csere elve önmagában véve nem határozza meg és nem is „értékeli” a csere elemeit, mégis úgy véli, hogy Lévi-Strauss megfélemlkedett egy alapvető fontosságú tényről: a csere elemeit — legye-nek azok elvileg bármennyire is semlegesek — már előzőleg létre kell hozni, s ehhez hozzátartozik a hierarchikus értékelés is, hogy a csere rendszere egyáltalán létezhessen és funkcionálhasson. Lévi-Strauss nem sok ügyet vet erre a mozzanatra és inkább az ember társadalmi létét életre hívó mozzanatokot elemzi, s ugyanakkor lehetővé teszi az ember számára, hogy egyes

társadalminak mondható tulajdonságait és dimenzióit illetően megelőzze az állítólag elsőként létrejött struktúrákat. Az exogámia ténye szerinte átalakította a „természetes” családot a vérségi kapcsolatok kulturális rendszerévé. Az exogámiában jelöli meg a társadalmi jelleg kialakulásának kezdetét és a nemek tulajdonságait, tulajdonságaik „értékét” — egy későbbi cserére vonatkozóan — meghagyja a társadalmi jelleg ellenpólusán, az eredendő természeti család létformájában. Amennyiben a nő cseréjével kapcsolatos elvnek a bevezetése, az emberi kultúra kezdetét jelentette, hogyan került mégis erre sor, hogyan történhetett meg, hogy a nő vált a közösség legalapvetőbb értékévé és vajon ebben csak „természeténél” fogva játszott volna szerepet. Ezeket a kérdéseket Lévi-Strauss nem válaszolja meg. Elizabeth Cowie szerint a csere beidegződését a tulajdonságoknak és az „értékeknek” a nemek közötti előzetes felosztása tette lehetővé, amelyek semmiképpen sem értelmezhetőek a természet érintetlen részeként, hanem immanensen társadalmi jellegűek. Az exogámiát a természetiből a társadalmivá fejlődés döntő lépésének tartó Lévi-Strauss tehát éppen azokat a mozzanatokot hagyta figyelmen kívül, amelyeken állítása alapul: A nemek közötti társadalmilag megjelölt különbségeket. Csak ezeknek a társadalmi különbségeknek az alapján lehetséges meghatározni a csereértékek hierarchiáját, a csere rendszerét és magát az exogámiát mint a társadalmi jelleg „kezdetét”.

A nő cseréjének elve — mondja Gayle Rubin¹² kecsgetető, de ugyanakkor problematikus folyamat is. Kecsetető, mert a nők elnyomásának gyökereit nem a biológiában, hanem a társadalmi berendezésben keresi, de problematikus is, mert magától értetődőnek tartja, hogy „a női nem világtörténelmi veresége” a kultúra és a társadalmi jelleg kialakulásának kezdetén ment végbe, s ezért mindenképpen a kultúra előfeltételét képezi. Azt is megállapítja, hogy Lévi-Strauss a csere semlegességét hangsúlyozva nem foglalkozott kellő figyelemmel az *ajándék* és az *ajándékozó* közti különbséggel. Ugyanis amennyiben a csere során a nő képezi az ajándékozás „tárgyát”, akkor a férfi partnerként szerepel a cserében és így a cserében részt vevő nő helyett ő tesz szert a „társadalmi kapcsolattal járó állítólagosan misztikus hatalomra”. Véleménye szerint a nők cseréje jól érzékelteti, hogy a nőknek nincs kellő önuralmuk és hogy ennek a cserének a gyümölcse — a társadalom szervezete — ténylegesen a férfiaké lett. A nő cseréjének elve azonban nem azonos a kultúra definíciójával, s nem is önmagáért való rendszer. Lényegében véve tömören kifejezésre juttatja a nem (szex) és a faj (gender) kapcsolatának egyes vonatkozásait, amelyek a legkorábbi társadalmak vérségi rendszerére is jellemzőek. Gayle Rubin¹³ szerint a vérrokonság olyan kategória, amely lehetővé teszi, hogy társadalmi célokkal lássák el a természeti világot — az emberi világot. Valójában a *faj* az a kategória, amely magában hordozza a társadalom nemekre való felosztását, amelyben a nő alárendelt szerepet tölt be. Véleménye szerint a nő másodrangú szerepének okát azoknak a viszonyoknak a kialakulásában kell keresnünk, amelyek közepette a *nem* és a faj megszerveződik és létrejön, azaz a nem és a faj

elsődleges „gazdasági” közösségében. Éppen ezért helyezkedik arra az álláspontra, hogy Lévi-Straussnak a vérségi kapcsolatokról kialakított elméletéből le lehet vonni valamiféle általános következtetéseket az emberi nemek szerveződéséről. Ez azonban nem elégséges, az antropológiának még mindig nem sikerült magyarázatot adnia a nemek asszimetrikus felosztását kialakító mechanizmusokra.

A társadalmi munkamegosztás

„Csak természeti munkamegosztás van: a munka a két nem között oszlik meg. A férfi harcol, vadászik és halászik, megszerzi a táplálkozást és a szerszámok nyersanyagait. A nő látja el a háztartást, ő készíti az élelmet és ruházatot, főz, sző, varr. Mindegyik úr a maga területén: a férfi az erdőben, az asszony a házban.”¹³ — mondja Engels a primitív közösségek munkamegosztásának „természetességéről” kialakított feltételezésében, s mint látjuk, nem osztja fel a már akkor megkezdődött nemi szegregációt két különálló, azaz magánjellegű és nyilvános szférára. A nőmozgalmi teoretikusok figyelmüket az utóbbi időben éppen erre a közelmúltig egyetemesnek tartott nézetre összpontosítják, a munkamegosztásnak erre az állítólag természetes felosztására, amely valahol a meghatározatlan *társadalomelőtti* szférában tűnik el a gondolkodók szeme elől. Gayle Rubin¹⁴ például úgy véli, hogy a faj (gender) a társadalmilag kiterőszakolt nemi felosztás eredménye — egy olyan felosztásé, amelyben Engels véleménye szerint is „egyenjogúan” léteznek egymás mellett —, tehát a szexualitás *társadalmi* viszonyainak a terméke, amely a hím és nőnemű emberi egyedeket *férfiakká* és *nőkké* minősíti át. Rubin folytatja Lévi-Straussnak a családon alapuló rendszer működési feltételeivel kapcsolatos vizsgálódásait és továbbfejleszti azt az elgondolását, miszerint a nemek szerinti munkamegosztás nem a biológiai szakosodás következménye, hanem egészen más célt szolgál, mégpedig a nőnek és a férfinak azt a kölcsönös kapcsolatát, hogy „kölcsönös függőség állapota alakuljon ki a nemek között”.¹⁵ A nemek szerinti társadalmi munkamegosztást annak a társadalmi folyamatnak tulajdonítja, amely az emberi nemekből két egymást kölcsönösen kizáró kategóriát teremtett, elmélyítette biológiai különbségeiket és még azt is mondhatni: „tabut hozott létre a nő és a férfi hasonműsége ellen” a szexuális viszonyoknak a heteroszexuálisoktól való elkülönítésére. Állításai szerint a szexuális munkamegosztás nemcsak a férfi és a nő társadalmi kategóriájának kialakulásához vezetett, hanem ezentúl a társadalmi rendnek megfelelően heteroszexuális lényként fejleszti őket tovább, mert a nemek szerinti munkamegosztás jellege a szexuális vágyaknak kizárólag a másik nemre való áttevődését feltételezi.

A kutatók többsége hangsúlyozza, hogy a nemek szerinti munkamegosztás, a nőnek és a férfinak a közösség létrejöttében játszott és eltérően értékelt szerepe mennyire kapcsolatban áll a társadalom magán- és kö-

zösségi szférára való felosztásával. Karen Sacks¹⁶ megegyezik Engelsszel abban, hogy a nő helyzete rosszabbodott a magántulajdon fejlődésével, a piacra termelés és az osztálytársadalom kialakulásával. Nem fogadja el a nézetet, miszerint az osztálytársadalmakban a magántulajdon képezi a férfiak felsőbbrendűségének tényleges alapját, mert az osztálytársadalmakban sem rendelkezik minden férfi hatalommal járó tulajdonnal, s ugyanakkor termelőeszközöket birtokló nők is vannak. Hangsúlyozza, hogy minden osztálytársadalomban élesen elkülönül a magán- és közélet, s szinte lehetetlen a családban érvényesített hatalmat társadalmivá tenni, vagy annak alapján a közéletben befolyásos pozíciót szerezni. Meggyőződése szerint a nők alárendelt helyzetének nem a családi tulajdonviszonyok az okai, hanem a háztartáson kívüli viszonyok, amelyek megkérdőjelezzik a női nem felnőtt státusát. A társadalom a nőt kizárja a társadalmi munkából, többek között azért, hogy „minden időkre megkérdőjelezhesse társadalmi érettségét”. Karen Sacks szerint a nemek teljes társadalmi egyenlőségének csak az élet két különböző gazdasági szférájának felszámolása lehet az előfeltétele. A magánjellegű családi munkát közösségivé kell tenni, hogy a nő a társadalom teljes értékű felnőtté válhasson.

Ehhez közelálló véleményt képvisel Michelle Zimbalist Rosaldo¹⁷, aki azon a véleményen van, hogy szükségszerűen meg kell változtatni a munka természetét, csökkenteni kell a munka és az otthon, a magán- és a közélet ellentmondásait, s egyben külön kell választani őket a nemi vonatkozásoktól.

Nő és hatalom

A nemek viszonya mint hatalmi viszony két egymást kölcsönösen kizáró kategóriában, a patriarchátusban és a matriarchátusban fogalmazódik meg. Bőséges szakirodalom foglalkozik a matriarchátus és a patriarchátus szembeállításának indokoltásával, de ugyanakkor egyes analitikusok megkérdőjelezzik a matriarchátusnak mint társadalmi formának a történelmi létezését, amelyben a nők a patriarchátus mintájára érvényesültek. Azt is megfigyelhettük, hogy időről időre egyes vitákban történelmietlenül és specifikálás nélkül alakítják ki a patriarchátus fogalmát, de ez általában a harcias nőmozgalmakra jellemző, azok igyekeznek sablonos magyarázatot adni a nők egyetemes és mindenütt jelenvaló elnyomására. Mindezekben a vitákban felvetődik az emberi, különösen pedig a nemi egyenlőtlenség forrásának kérdése, s az őskommunizmus létezésébe vetett hitet is megkérdőjelezzik. Számos esetben meghasonlás jellemzi mindazokat a társadalmakat, amelyek a kulturális eszmék és azok gyakorlata között vannak. Függetlenül attól, hogy nem ismerik el a nő hatalmát — kivéve a mitológia területét —, mégis a legkülönbözőbb módon aktív tevékenységet fejt ki és gyakorta válik a társadalmi események döntő tényezőjévé. Ilyen esetekről a kutatások is beszámolnak.¹⁸

Vizsgálódásainkat csak azokra a munkákra korlátozzuk, amelyek a „nők perspektíváját” a társadalmi státusuk, politikai tevékenységük és hatalmuk értékének a tükrében vizsgálják, mert mindezek a kategóriák alárendelik őket. Michelle Zimbalist Rosaldo¹⁹ például a saját strukturális modellje alapján vizsgálja a férfiasság és a nőiesség pszichológiai, kulturális, társadalmi és gazdasági vonatkozásait, majd arra a következtetésre jut, hogy a háztartási (domestic groups) struktúrák legkülönbözőbb változataihoz igen közel állnak a hatalmi struktúrák. Szerinte az egyedi esetek komplex jellege nem veszélyezteti a nő és a férfi abszolút orientációja helyett a relatív kifejezésre jutó átfogó általánosítást. Ennek a modellnek a segítségével különböző kultúrák összehasonlító elemzése útján fel lehet mérni a női hatalom eredőit és társadalmi státusuk értékét. Kétféle strukturális lehetőség van a nők helyzetének előmozdítására; az egyik, ha a nőnek sikerül bejutnia a közéletbe, a másik pedig ha a férfiak szerepet vállalnak a háztartásban. A magán és a közéleti szférának az egységes vagy különálló jellege határozza meg legnagyobb mértékben a nőnek a hatalomból való részesedését. Azokban a társadalmakban, amelyekben a magán- és a közélet szférája világosan elkülönül, a nők a férfiak szerepkörét is elláthatják — integrálódhatnak a közéletbe és ezáltal egy különálló elit részévé válhatnak — vagy létrehozhatják a saját társadalmi kapcsolataikat, azaz külön női közéleti szférát alakíthatnak ki. A tanulmányíró azokban a társadalmakban leli meg a hatalom leggyengébb eloszlását, amelyekben a magán- és a közélet szféráját a legkisebb távolság választja el.

Louise Lamphere²⁰ a családdal foglalkozó antropológiai irodalom bírálatának elemzésével foglalkozik, amely kizárólag a férfi szemszögből ítéli meg a háztartást, a családot, a származás meghatározását és az öröklést. Szerzőnk — mivel nő — sorstársait politikai harcostársainak tekinti, akik a legkülönbözőbb stratégiát használják fel céljaik elérésére. Stratégiájuk szükségszerűen kapcsolódik a társadalom hatalmi struktúrájához. Azokban a társadalmakban, ahol a magán- és a közéleti szféra nincs élesen szembeállítva, többnyire a mindennapi gazdasági természetű együttműködésre irányul figyelmük, ahol viszont az említett szférákat radikálisan elkülönítik egymástól, ott stratégiájuk „politikai célokra” irányul. Mivel az említett társadalmakban a család struktúrája a férfiak hierchiájára épül, ezért „politikai céljaikat” a hatalmat gyakorló férfiak közvetítése útján igyekeznek megvalósítani. Gyakorlatilag ezek elvont ráhatási módszerek, amelyekkel a férjek álláspontját igyekeznek megváltoztatni, fiúgyermeküket lojalításra nevelik, vagy pedig a szomszédokkal való kötetlen beszélgetések során próbálnak kihatással lenni a férfiak közösségi határozataira stb.

Peggy R. Sanday²¹ a nő közéleti helyzetének problémakörével foglalkozva bírálja mindazokat az etnológusokat, akik a nő helyzetének meghatározásakor azt tartják mérvadónak, hogy milyen mértékben tartják tiszteletben egy meghatározott kultúrában. Ilyen mércék szerint a nyugati társadalmakban viszonylag kedvező lenne a nők helyzete, mert a kise-

gító nők, a szexuális objektumok és a sikeres férfikarrierok mögött álló nők szerepét magasra értékelik. Ezzel szemben az említett mércék alapján az afrikai nők nagy része státusát illetően igen alacsonyra kerülne, függetlenül attól, hogy jelentős mértékben hozzájárul az alapvető létfeltételek megteremtéséhez, mégis a férfiak tevékenységét becsülik többre,

Jane Fisher Collier²² a nők politikai helyzetét kutatva annak okaival is foglalkozott, hogy erről miért nem esik szó az antropológiai szakirodalomban. A legnyilvánvalóbb oka ennek, hogy a kutatók és az általuk megszólaltatott személyek úgy vélik, a politika általában a férfiak csoportjaira vonatkozik, s ezért erről a nők említése nélkül is szó eshet. A nők politikai tevékenysége az otthonukhoz kötődő csoportokban játszódik le, amelyek viszonyait elsősorban etnikai, nem pedig kontraktuális vonatkozások határozzák meg. Mivel otthonhoz kötődnek, ezért a szélesebb társadalmi közösséggel csupán a férfiak útján állnak kapcsolatban. Mivel a hatalom megszerzésére irányuló erőfeszítéseik a magánélet szférájára korlátozódnak, ez szükségszerűen a legközelebbi hozzátartozók körébe utalja őket, akikkel morális és etikai kapcsolatban állnak. Az ilyen körülmények között kiütöző konfliktusokat nevezik tragédiának. A szerző úgy véli, hogy a nőknek a hatalomért és presztízisért folytatott harcban elfoglalt hátrányos helyzete általános jelenség. Küzdelmük csak azokban a politikai rendszerekben ütközik kevesebb akadályba, amelyekben a vezetés (leadership) hozzáértő, és ahol egészen kis távolság választja el egymástól a magán- és a közélet szféráját. Az ilyen rugalmas rendszerekben a nők hatalmi és a döntéshozatal befolyásolására irányuló törekvéseit a politikai élet vonatkozásában elfogadhatónak tartjuk. Azokban a rendszerekben viszont, amelyekben a döntéseket a családi otthonoktól teljesen elkülönülten hozzák meg, s amelyekben a vezetés mindenkéltől a férfiak számára hozzáférhető értékek ellenőrzésén alapul, a nőket gyakorta rekesztik ki a politikai tevékenységből, hatáskörük a családi otthonra korlátozódik és „kiskorúaknak” tartják őket. A nőknek a hatalomért folytatott harcba való bekapcsolódását ilyen körülmények között dezintegrálónak bélyegzik meg és a leplezetlen ideológia erőteljesen tagadja a magánélet konfliktusainak széles körű érvényességét.

Magán- és közélet

A magán- és közélet szembenállása jelenvaló tény minden kultúrában. Michele Zimbalist Rosaldo²³ ennek az aránytalanságnak — a nő magánjellegű és a férfi közéleti orientációjának — a megértésére egy strukturális modellt javasol, aminek segítségével felvázolható és kikutatható a férfiasság és a nőiesség pszichológiai, kulturális, társadalmi és gazdasági vonatkozása. A szerző a magánélet szférájában azt a minimális intézményrendszert és tevékenységet érti, amely egy vagy több anya és azok gyermekei körül jön létre, a közéleten viszont azokat a tevékenységi formákat, intézményeket és társulási formákat, amelyek összekapcsolják,

szabályozzák, megszervezik vagy éppenséggel besorolják az anyák és gyermekeik partikuláris csoportjait. Függetlenül attól, hogy különböző társadalmi és ideológiai rendszerekben ennek az oppozíciónak milyen változata jön létre, ez egyetemes keretet biztosít a nemek tevékenységének. Az oppozíció nem határozza meg a kulturális sztereotípiákat vagy a nemek értékelésében kialakult aránytalanságot, hanem inkább kihangsúlyozza azokat, hogy megerősítse — a nők számára lealázó és lefokozó — magánélettel való általános azonosulást, miközben a férfi a közéleti szférában marad. Rosaldo szerint önmagában véve az ilyen identifikációkra nincs semmiféle szükség, s nem is kívánatosak. Ezt a nő gyermeknevelési szerepével lehet összefüggésbe hozni. Egyrészt az anyasággal járó háztartási munka köti le a nők energiáit, másrészt pedig a gyermeknevelés korlátozza gazdasági és politikai tevékenységüket, s így érzésviláguk és elvárásaik partikulárisan az otthonra és az utódnevelésre irányulnak. A tanulmány szerzője úgy véli, hogy a magán- és a közélet ellentétei — amelyek részben a nő gyermeknevelési tevékenységéből következnek — megfelelő alapul szolgálnak a nő és a férfi társadalmi szerepének kutatásához és az alábbi — egymással kölcsönösen összefüggő — tényezők elkülönítését teszik lehetővé:

- a) a személyiség,
- b) a hatalom (authority),
- c) a valós és a vélt szerepkör,
- d) a természet és a kultúra,
- e) a nő mint rendellenesség,
- f) a termelés.

a) A személyiség. A leánygyermek felnőtté válása „természetes” úton megy végbe, az anya vagy a nevelő egyszerű utánzása által, míg a fiúgyermeknek meg kell tanulnia, hogyan válhat férfivá, ugyanis nem áll előtte kész azonosulási minta, mert az apák többnyire kimaradnak a nevelésből. Felnőtté válásának jelentős mozzanata az anyával való szakítás. A lányok viszont az idősebbekhez kötődve lépnek be a felnőttek és a munka világába, tehát vertikálisan, meghatározott emberekkel kialakított kapcsolataik révén integrálódnak. Ezzel szemben a fiúk horizontálisan, a kortársaikból alakítanak ki csoportokat, amelyek túllépik az otthon keretét és „nyilvános”, szerteágazó kapcsolatot jelentenek. Mindebből nem nehéz megállapítani, hogy már a gyermekek világa is tükrözi a felnőttekét, és hogy már ekkor lerakják az elkülönítő szocializáció alapját.

b) A hatalom. Rosaldo ezt a fogalmat olyan döntéshozatali jognak tekinti, amely megköveteli mások engedelmségét, beleértve a rendelkezés és az ellenőrzés hierarchikus szintjeinek kialakulását, amely pozitív tevékenységet foglal magába. Amíg a nő élete a gyermek és az otthon között oszlik meg — amit nem tartanak azonos minőségűnek a férfiak minőségével —, addig elsődleges funkciója a közvetlen interakciónak és a környezetében levők személyes szükségleteinek való alárendeltség

marad. Ezzel ellentétben a bevett szokások egész sora teszi lehetővé, hogy a férfi úgymond tisztes távolságra kerüljön a szülőktől, s ez lehetővé teszi olyan személyiségjegyek kialakulását, amelyek megakadályozzák, hogy teljesen átengedje magát mások intim kívánalmainak. Ez a távolságtartás teszi a férfiak számára lehetővé, hogy manipulálják a társadalmi környezetükkel, kívülállóként szemléljék az intim interakciókat, és amennyiben szükségesnek tartják, ellenőrizzék azokat. Mivel a nők esetében hiányzik ez a távolságtartás, ezért közvetítés nélkül nem kapcsolódhatnak be sehova, s hatalomra sem tehetnek szert, aminek éppen a kívülállás az előfeltétele.

c) A valós és a vélt szerepkör. Férfivá serdülni külön eredménynek számít: a társadalmi csoportok ebből a célból külön mércéket, hierarchikus rendet és intézményeket hoznak létre, amelyek a társadalmi rend igényeihez kapcsolódnak. A férfiak hozzák létre és ellenőrzik azt a társadalmi rendet, amelyben *individuais* versengésük lezajlik. A női magatartásforma a társadalmak többségében már „adott”, s ezért viszonylag nem nagy lehetőség áll a nők rendelkezésére, hogy kifejezésre juttassák egyéniségüket. Nőnek lenni annyi, mint egy vélt szerepkört betölteni, azaz a nő már „természeténél fogva” nő. Amíg a férfiak explicit eredmények következtében vívják ki helyüket, addig a nők egyéni eltéréseit általában véve idioszinkráziához kötődő tulajdonságok következményeinek tartják, mint például a külalak, a temperamentum vagy az egyéniség... Mivel a kultúrák nem teszik lehetővé egy árnyalt társadalmi besorolás kialakulását a nők és érdekeik elkülönítésére, ennek következtében jelentkezik az, hogy az idioszinkrázia és az irracionalitás körébe utalják magukat.

Vizsgálódásaink során feltétlenül ki kell mondanunk a társadalmi struktúrákkal foglalkozó hagyományos antropológiai hozzáállás bírálataát, amely többnyire a férfiak tevékenységével foglalkozik. A különböző csoportosulások, rangsorolások és differenciálódások tükrözik az adott társadalmi rendet, s az ilyenén kialakult helyzettel foglalkoznak a kutatók. Ilyen körülmények között a nők szinte láthatatlanok maradnak, mert viszonylag mellérendelt életmódot élnek valamennyi kultúrában.

e) A nő mint rendellenesség. A szimbolikus kultúráról készült legújabb tanulmányok arra utalnak, hogy minden olyan jelenség, amely veszélyezteteti egy adott társadalom közérzetét, az fenyegető, veszélyes, törvénytelen vagy rossz. Amilyen mértékben a férfiak a rokonsági, politikai és egyéb intézményesített kapcsolataik útján meghatározzák a társadalmi rendet, a nők ugyanolyan mértékben teszik ennek az ellentétét. Mivel a társadalom klasszifikációs rendszere csak ritkán ad teret érdekeiknek, s nem ismeri el közéleti jelenlétüket, ezért valamiféle deviációs vagy manipulációs jelenségnek tekintik őket. Természetesen a nők szembeszegülnek a férfiak eszményeivel. „Szüzekként is definiálhatnánk őket, de szükség van rájuk a társadalmi csoport regenerálódásához. Ha kizárjuk őket a hatalom gyakorlásából, akkor a hatalom nem hivatalos formáinak valamennyi válfaját igénybe veszik. Szerepkörüket csak férfi hozzá-

tartozóik közvetítésével határolhatjuk körül, bár előfordulhat, hogy túlélik házastársukat, szüleiket. Mivel a nő jelenléte efféle ellentmondásokhoz vezethet, mindig valamiféle rendellenességet látnak benne és veszélyesnek, tisztátalannak, fertőzőnek fogják minősíteni, olyasminek, amit legjobb félretolni” — olvashatjuk Rosaldo tanulmányában. Végül a nőt rendellenességként kezelhetjük azért is, mert az őket jogfosztottként definiáló társadalmaknak sem áll módjában elismerni a női hatalom reális létezését.

f) A termelés. Michelle Zimbalist Rosaldo a magán- és a közélet végértvényes különválását a nő és a férfi eltérő gazdasági helyzetében látja. Függetlenül attól, hogy a nőknek a gazdasági élet területén milyen jelentős variációs lehetőségek állnak rendelkezésére a különböző kultúrákban, a nők gazdasági szervezete kívül esik a közéleti szféra határán. Vagy individuálisan dolgoznak, vagy pedig kis, rosszul megszervezett csoportokban. A nők által megtermelt javak a háztartást, a családot szolgálják. Egyes kivételektől eltekintve általános jelenség, hogy a nők gazdasági irányvétele — akárcsak érzelmi és társadalmi tájékozódása — viszonylag individuálisabb és jelentősebb mértékben partikuláris, mint a férfiaké. Szerzőnk külön kitért Engelsnek arra a tézisére, miszerint a nő korábban kivette részét a társadalmi termelésből, de a technológia és a tőke fejlődése a magánélet szférájába szorította vissza. Véleménye szerint a magán- és a közélet aránytalansága a gazdasági formákban általános és a kapitalista társadalmak — bár szélsőséges formáit mutatják fel ennek a kettősségnek — ezen a téren mégsem egyedülállóak a történelemben.

*

A nő antropológiájával foglalkozó szakirodalom legfontosabb tárgyköreinek és álláspontjainak a bemutatása nálunk mintegy bevezetője lehet a tárgykör alaposabb megvitatásának. A nő antropológiája által felkínált új távlatok tulajdonképpen egy eddig „elnémított” területnek a felfedését jelentik, egy kizárólagos értelmezés módosítását, amely az antropológiai kutatások egész történetén végigvonul. A nemek szerinti felosztás, a nemek biológiai előfeltételeinek a hangsúlyozása egyébként nemcsak az antropológiára jellemző, hanem jelen van a tudomány egyéb területein is. Christine Delphy szavaival élve „nem is annyira a nemek szerinti felosztás okainak el nem ismeréséről, mint inkább a kérdéskör fel nem vázolásáról van szó... Az elmélet teljesen indifferens a probléma iránt, mert a nemek szerinti felosztást adottnak veszi, beépíti rendszerébe és tulajdonképpen ezen alapul”.²⁵ Az egyoldalú leegyszerűsítések-től függetlenül hangsúlyozni kell, hogy a nő antropológiája a társadalomvizsgálat egy eddig kellően fel nem derített területét tárta fel, s arra irányul, hogy széteszlasson egy *nyilvánvalóan ideologizált rendet*. A nő antropológiájával foglalkozó tudományág különböző eszmeáramlatainak bemutatásával betekintést szerettünk volna nyújtani azokba a tudomá-

nyos kísérletekbe, amelyek korunkat jellemzik és azoknak az általános erőfeszítéseknek az alkotórészei, amelyek az emberi történelem újraértékelésére és az emberi egyenlőség új területeinek feltárására irányulnak.

Fordította *Garai László*

Jegyzetek

- ¹ Jean Copans: De l'etnologie à l'anthropologie. Lásd: Copans, Godelier, Tornay, Backès—Clement: L'anthropologie: science des sociétés primitives? E. P. Kiadó, 1971, 29—30. old.
- ² Johan Galtung, After Camelot; Lásd: The Rise and Fall of Project Camelot, I. Horowitz, Cambridge M. I. T. Press Kiadó, 1967, 296. old.
- ³ Ann Oakley, The Invisible Woman: Sexism in Sociology; Lásd: The Sociology of Housework, Martin Robertson, Oxford, 1978, 2. old.
- ⁴ Sherry B. Ortner, „Is Female to Male as Nature is to Culture”; Lásd: Woman, Culture & Society, M. Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere Eds., Stanford University Press, California, 1978.
- ⁵ Idézte: Kathleen Gough, The Origion of the Family; Lásd: Toward an Anthropology of Women, 14. old.
- ⁶ Eleanor Burke Leacock, Fordításban: F. Engels, The Origin of the Family, Private Property and the State, Lawrence & Wishart, London, 1972.
- ⁷ E. B. Leacock, i. m. 35. old.
- ⁸ Ann J. Lane, Women in Society: A Critique of Engels; Lásd: Liberating Wommen's History, Berenice A. Carroll Ed., University of Illinois Press, Urbana, Chichago, London, 1976.
- ⁹ Ann J. Lane i. m. 21. old.
- ¹⁰ Friedrich Engels: A család, az állam és a magántulajdon keletkezése, Bratsztvo—Jedinsztvo Kiadóvállalat, Noviszád, 1940., 46. old.
- ¹¹ Elizabeth Cowie, Woman as Sign, M/F folyóiratban, London, 1978, 1. sz.
- ¹² Gayle Rubin, Traffic in Women: Notes on the „Political Economy” os Sex; Lásd: Toward an Anthropology of Women, Ravna R. Reiter Ed., Monthly Review Press, N. Y. & London, 1975.
- ¹³ F. Engels: A család, az állam és a magántulajdon keletkezése. Bratsztvo—Jedinsztvo Kiadóvállalat, Noviszád, 1940., 147. old.
- ¹⁴ Gayle Rubin, i. m. 178—180. old.
- ¹⁵ C. Lévi—Strauss, The Family; Lásd: Man, Culture and Society, H. Shapiro Ed., London, Oxford University Press, 1971, 348. old.
- ¹⁶ Karen Sacks, Engels Revisited: Women, the Organization of Production and Private Property; Lásd: Woman, Culture and Society, 207—222. old.
- ¹⁷ Michelle Zimbalist Rosaldo, Woman, Culture and Society: A Theoretical Overview; Lásd: Woman, Culture and Society, 42. old.
- ¹⁸ Ida Magli, Matriarcato e il potere delle donne, Feltrinelli, Milano, 1978; Paula Webster, Matriarchy: A Vision of Power; Lásd: Toward an Anthropology of Women, 141—156. old; S. B. Pomeroy, A Classical Scholar's Perspective on Matriarchy; Lásd: Liberating Women's History, Berenice A. Carrol Ed., University of Illinois Press, Urbana

- Chicago London, 1976, 217—233. old., Adrienne Rich, *The Kingdom of Fathers*; Lásd: *Of Woman Born*, Virago, London, 1976., 56—83. old., *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, Z. R. Eisenstein Ed., Monthly Review Press, New York and London, 1979., *Popers on Patriarchy*, PDC and Womens Publishing Collective, London, 1978.
- ¹⁹ S. Ardener, *Sexual Insult and Female Militancy*; Lásd: *Perceiving Women*, S. Ardener ed., J. M. Dent & Sons Ltd., London, 1977., C. F. Hofer, *Madam Yoko: Roler of the Kpa Mende Confederacy*; Lásd: *Woman, Culture and Society*, 173—188. old. C. Ifeka—Möller, *Female Militancy and Colonial Revolt: The Women' War of 1929.*, Eastern Nigeria; Lásd: *Perceiving Women*, 127—158. old.
- ²⁰ M. Z. Rosaldo, *Woman, Culture and Society: A Theoretical Overview*, 35—41. old.
- ²¹ Louise Lamphere, *Strategies, Cooperation, and Conflict Among Women in Domestic Groups*; Lásd: *Woman, Culture and Society*, 97—112. old.
- ²² Peggy R. Sanday, *Female Status in the Public Domain*; Lásd: *Woman, Culture and Society*, 189—206. old.
- ²³ Jane Fishburne Collier, *Women in Politics*; Lásd: *Culture and Society*, 89—96. old.
- ²⁴ M. Z. Rosaldo, *Woman, Culture and Society: A Theoretical Overview*; Lásd: *Woman, Culture and Society*, 17—43. old.
- ²⁵ Christine Delphy, *A Materialist Feminism is Possible*, *Feminist Review*, 1979., 2. sz. 87. old.

Rezime

K antropologiji žene

Kritika antropološke paradigme uslijedila je kao rezultat fundamentalnih procesa emancipacije dotad „primitivnih“ društava i osvještavanja njezinog kolonijalnog savezništva. No, ona ne ostaje samo na tim općim, nacionalnim relacijama. Već u jeku najžešćih rasprava o granicama antropološkog pristupa javlja se svijest o tome da tradicija proučavanja nekih društvenih grupa (obično marginalnih) sadrži sve elemente „kolonijalističkog“ pristupa. Specifična problematizacija statusa žene i njene djelatnosti u okviru antropologije, izlazak iz posebne vrste „nevidljivosti žene u znanosti, dio je, zapravo šire kritike postojećeg seksizma u znanostima. Borbena antropologija koja želi omogućiti nove horizonte analize spolnosti u društvu, utemeljena na specifičnoj „ženskoj perspektivi“ kritike antropoloških paradigmi, dobila je metaforički naziv „antropologija žene“. Ovaj tekst uz osnovna polazišta na kojima se zasniva ova orijentacija daje pregled najrelevantnije literature s tog područja. Autorice su kritički prikaz tog korpusa literature podijelile na četiri dijela instance neophodne za novo promišljanje položaja žene u različitim kulturama. To su razmatranje prirode i kulture čije je poimanje kao ahistorijskih, razdvojenih entiteta antropologija žene stavila u pitanje; problem društvene podjele rada; odnosi moći i poimanje privatnog i javnog. U zaključku se ističe kako je, i unatoč nekim jednostranostima i pojednostavljenjima, antropologija žene na putu da otkrije jedno novo, dosad neistraženo polje analize i da se usmjeri k razaranju jednog očigledno ideologiziranog poretka.

Summary

Towards the Anthropology of Woman

The critique of the anthropological paradigm arose as a result of fundamental processes of emancipation of previously „primitive” societies and of the arising cognition of its colonial alliance. However, it did not confine itself to those general, national relations. As early as in the heat of the bitterest debates on the pboundaries of the anthropological approach, the awareness of the fact that tradition of the study of some social groups (usually marginal) contains all the elements of „colonial” approach emerged. The specific consideration of woman’s status and her activities within anthropology, the springing out of a particular sort of „invisibility” of woman in science, is in fact only a part of a more widespread critique of the sexism existing in science. The militant anthropology which endeavors to provide for wide horizons of the analysis of sexuality in the society, based on a specific „female perspective” of the critique of the anthropological paradigm, was given a metaphorical name „the anthropology of woman”.

The article is giving, together with the fundamental starting assumptions serving as the base for such an orientation, a re view of the most relevant literature dealing with the subject. The authors have divided their review of that body of literature into four parts, forming successive degrees indispensable for a new cognition of the position of woman in different cultures. Those are: a study of nature and culture, whose regarding as ahistorical separate entities has been challenged by the anthropology of woman; the problem of the social division of labour; the power relationships, and the notions of private and public. It is emphasised in the conclusion that, in spite of some one-sidedness and simplifications, the anthropology of woman is heading towards the ascertainment of a new, previously unexplored field of analysis, and towards the destruction of the manifestly ideologized order.